Landenstudie secundair beroepsonderwijs: Duitsland

Colofon

Titel	Landenstudie secundair beroepsonderwijs: Duitsland
Auteur	Gerd Busse (KBA)
Versie	0.1
Datum	24 maart 2010
Projectnummer	30024.01

ecbo 's-Hertogenbosch
Postbus 1585
5200 BP 's-Hertogenbosch
T 073 687 25 00
www.ecbo.nl

ecbo Utrecht
Postbus 191914
3501 DD Utrecht
T 030 296 04 75
www.ecbo.nl

© ecbo 2010
Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, op welke andere wijze dan ook, zonder vooraf schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

1 Het middelbaar beroepsonderwijs in Duitsland 5

2 Positionering secundair beroepsonderwijs 7

3 Leerwegen 11

4 Examinering: vaststellen inhoud en organisatie 13

4.1 Vaststellen inhoud examen- en kwalificatie-eisen 13

4.2 Vaststelling organisatie van examens 14

5 Aansluiting en doorstroom 17

6 Positie volwassenenonderwijs 19

7 Openheid bestel beroepsonderwijs 21

8 Belangrijkste conclusies en leerpunten 23

Literatuur 27

1 Het middelbaar beroepsonderwijs in Duitsland

Het Duitse onderwijsstelsel[1]

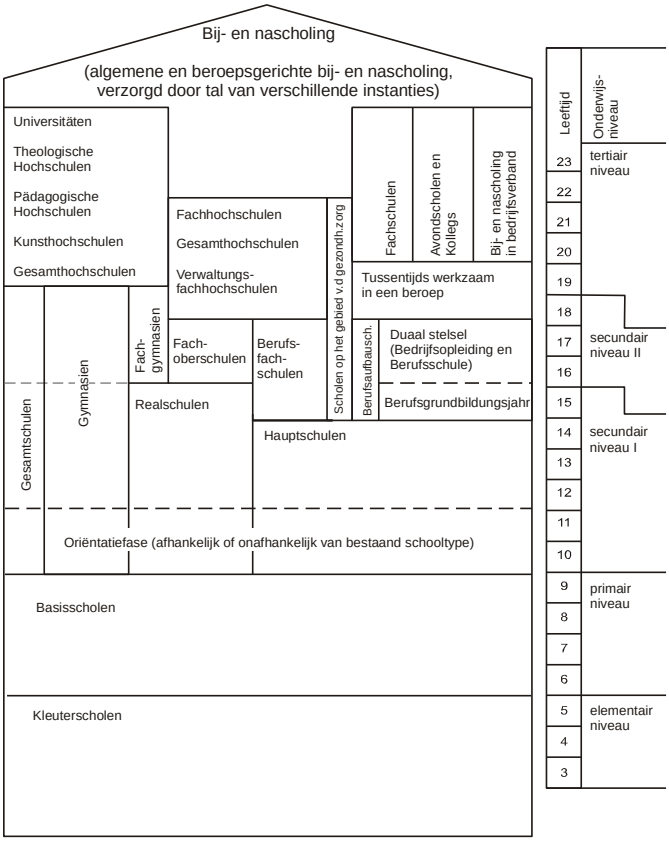

[1] Bron: Busse, Berkhof en Meijer 2006, p. 2.
[2] Bron: Hippach-Schneider, Krause en Woll 2007, p. 18.
[3] De ISCED-systematisering van het Duitse onderwijs is afkomstig uit: European Commission 2006/07, p. 1.

2 Positionering secundair beroepsonderwijs

Overzicht onderwijsstelsel

Het Duitse onderwijssysteem wordt in hoge mate bepaald door de federale structuur van de Bondsrepubliek Duitsland. De deelstaten (zoals Noordrijn-Westfalen [NRW], waar in het vervolg de nadruk op zal liggen) hebben veel invloed op de onderwijswetgeving en het bestuur van het onderwijs. Deze invloed is vooral te merken op het niveau van de hogescholen en universiteiten, binnen het algemeen vormend onderwijs en in onderdelen van het beroepsonderwijs. Om de nodige eenheid in het onderwijsstelsel te kunnen garanderen, werken de deelstaten samen in de zogenaamde *Kultusministerkonferenz.* Hierin zijn de ministers van Onderwijs en Cultuur van de zestien Duitse deelstaten vertegenwoordigd. In hun overleg maken de afgevaardigden algemene afspraken over ontwikkelingen in het onderwijs.

In 1964 werden tussen de deelstaten afspraken gemaakt over een gemeenschappelijke basisstructuur voor het onderwijsstelsel in Duitsland. Deze overeenkomst regelt onder andere de leerplicht, het schooljaar en de vakanties, de naamgeving/omschrijving van de scholen, de doorstroommogelijkheden binnen het schoolsysteem, de erkenning van schoolrapporten en examens en de wijze van vaststellen van de cijfers in schoolrapporten. In de jaren negentig heeft de *Kultusministerkonferenz* zich vooral gericht op het qua status gelijkwaardig maken van het algemeen vormend onderwijs aan het beroepsonderwijs en op de verdere ontwikkeling van het duale systeem binnen het beroepsonderwijs.

De taken van de centrale overheid zijn in de grondwet vastgelegd. Ze hebben voor wat betreft het beroepsonderwijs betrekking op buitenschoolse initiële en voortgezette opleidingen, onderwijsontwikkeling, maatregelen ter stimulering van de arbeidsmarkt en op onderzoek op het gebied van arbeidsmarkt en beroep. Hierbij wordt de verantwoordelijke minister van onderwijs ondersteund door het *Bundesinstitut für Berufsbildung* (BIBB) dat hem bij alle vragen betreffende het beroepsonderwijs adviseert. Het volgende schema geeft een overzicht van de verantwoordelijkheden en bevoegdheden binnen het Duitse beroepsonderwijs.

De actoren binnen het Duitse beroepsonderwijs [2]

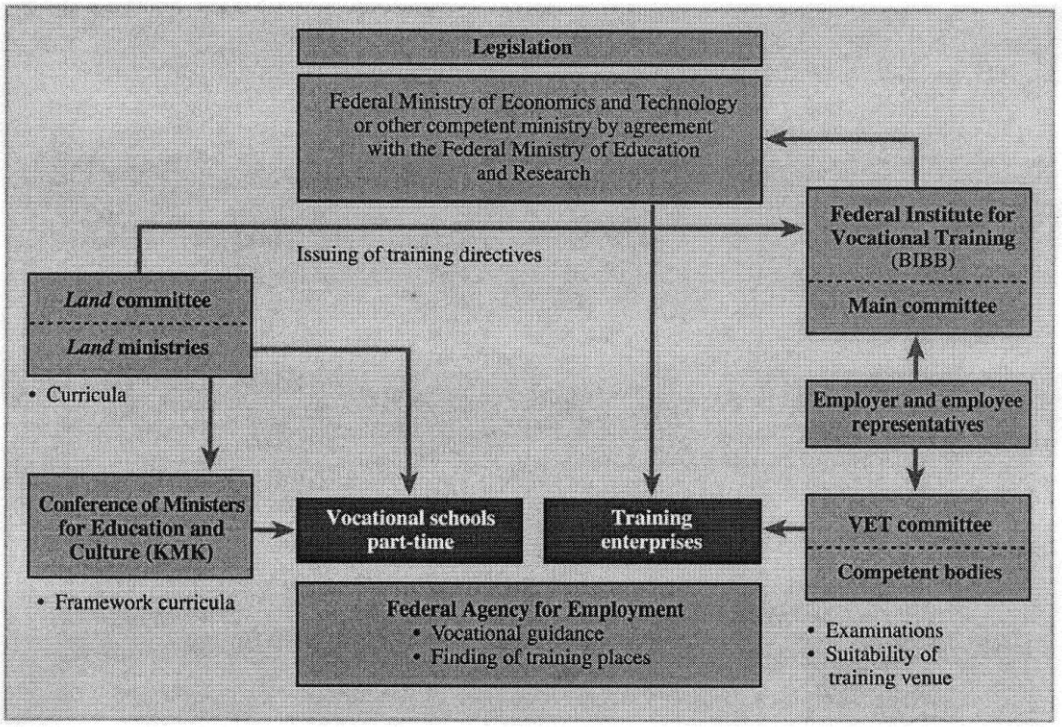

De voltijd leerplicht geldt in Duitsland vanaf het zesde levensjaar (basisschool) en duurt in de meeste deelstaten negen jaar (NRW: tien jaar). Bovendien geldt in alle deelstaten een driejarige partiële leerplicht voor het beroepsonderwijs *(Teilzeitberufsschulpflicht)*, speciaal voor die jongeren die geen algemeen voortgezet onderwijs meer volgen. Jongeren worden hiermee verplicht het schoolse deel van een duale beroepsopleiding te volgen.

Aan het begin van het vijfde schooljaar, met ongeveer tien jaar, stromen de leerlingen de eerste fase van het voortgezet onderwijs in *(Sekundarbereich 1)*. Zij hebben dan de keuze tussen de *Hauptschule,* de *Realschule* of het *Gymnasium*. De *Hauptschule* (ISCED 2)[3] komt ongeveer overeen met het Nederlandse vmbo, duurt meestal vijf jaar en is vooral een voorbereidende leerweg naar een duale beroepsopleiding. In 2005 gingen ruim 1 miljoen scholieren, dat is 21 procent van alle leerlingen binnen het *Sekundarbereich 1,* naar de *Hauptschule*.[4] De *Realschule* (ISCED 2; ongeveer vergelijkbaar met vmbo/havo) duurt (in NRW) zes jaar en wordt afgesloten met een middelbaar schoolexamen. In 2005 bezochten ruim 1,3 miljoen scholieren (27%) de *Realschule*.[5] Ook de *Realschule* vormt een belangrijke voorbereidende leerweg naar een duale beroepsopleiding. Het *Gymnasium* (ISCED 2/3; ongeveer vergelijkbaar met het Nederlandse vwo) duurt in de eerste fase van het voortgezet onderwijs, afhankelijk per deelstaat, vier tot zes jaar (NRW: zes jaar) en eindigt in klas 10. In 2005 bezocht ongeveer 34 procent van alle scholieren in het *Sekundarbereich 1* (oftewel 1,7 miljoen) dit schooltype.[6] Het *Gymnasium* kan na afloop van de eerste fase (klas 10) in

[2] Bron: Hippach-Schneider, Krause en Woll 2007, p. 18.
[3] De ISCED-systematisering van het Duitse onderwijs is afkomstig uit: European Commission 2006/07, p. 1.
[4] European Commission 2006/07, p. 35.
[5] Ibidem.
[6] Ibidem.

de tweede fase van het voortgezet onderwijs *(Sekundarbereich 2)* worden vervolgd tot klas 12 (zoals in NRW) of klas 13.
Deze bovenbouwklassen (die in 2005 door ruim 730.000 leerlingen bezocht werden)[7] sluiten af met het *Abitur*, dat vervolgens toegang geeft tot een vervolgopleiding op universitair niveau; klas 12 sluit af met de *Fachhochschulreife*, die toegang biedt tot het hbo (*Fachhochschule*). Daarnaast bestaat er in het *Sekundarbereich 2* ook de mogelijkheid om voor een meer beroepsgerichte vorm van het gymnasium te kiezen: het *Berufliches Gymnasium* of *Fachgymnasium*. Een alternatief, waarin de drie schooltypen *Hauptschule*, *Realschule* en het *Gymnasium* geïntegreerd zijn, is de *Gesamtschule*; de beslissing over het te volgen leerpad (*Hauptschule*, *Realschule* of *Gymnasium*) wordt hier pas op een later tijdstip genomen.

Beroepsopleidingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs

Übergangssystem (ISCED 2)
Steeds belangrijker worden in Duitsland opleidingstrajecten voor schoolverlaters die op de reguliere 'opleidingsmarkt' niet terecht kunnen (in 1995 was dit 31,9% van alle nieuwkomers in het beroepsonderwijs, in 2006 was dit aandeel al gegroeid naar 39,7%).[8] Hierbij gaat het om beroepsgerichte vooropleidingen die hun kansen op een opleidingsplaats in het duale systeem of in het voltijddagonderwijs of hun arbeidsmarktperspectieven verbeteren. Deze opleidingstrajecten in het zogenaamde 'overgangssysteem' tussen school en beroepsonderwijs worden door beroepsopleidende scholen (zoals de *Berufskollegs* in NRW), opleidingscentra van de *Kammern* of door kerkelijke of particuliere instellingen georganiseerd en uitgevoerd. Het aanbod in dit overgangssysteem is sterk versplinterd, het systeem zelf bijna niet gereguleerd, en de aansluiting op het reguliere beroepsonderwijs werkt slecht.

Duaal systeem (ISCED 3)
Ongeveer tweederde van de nieuwkomers op de arbeidsmarkt in Duitsland heeft een beroepsopleiding gevolgd in het zogenaamde 'duale systeem', een alternerende beroepsopleiding binnen een bedrijf en op de *Berufsschule*, waarbij de onderwijsinstellingen nauw samenwerken met bedrijven. In bijna alle branches en sectoren is het mogelijk om een opleiding binnen het duale stelsel te volgen (uitzondering zorg & welzijn; de opleidingen vinden hier in *Berufsfachschulen*, *Fachschulen* of *Schulen des Gesundheitswesens* plaats). Hoewel er in principe geen schooldiploma nodig is om aan een duale opleiding te kunnen beginnen is het in de praktijk toch zo, dat werkgevers een goede vooropleiding op prijs stellen; dat is dan vaak een diploma *Realschule* of *Gymnasium*. Het merendeel van de jongeren begint direct na beëindiging van de *Haupt-* of de *Realschule* of het *Gymnasium* met de opleiding. De opleiding in het duale systeem is zo georganiseerd dat leerlingen drie tot vier dagen per week in het bedrijf werken en één tot twee dagen per week op school zijn. Het bedrijf en de school zijn zelfstandige leerplaatsen en werken gedurende de opleiding als gelijkwaardige partners samen. Dat is een interessant verschil met Nederland, waar voornamelijk de onderwijsinstelling de leerdoelen van de beroepspraktijkvorming in het bedrijf bepaalt. De opleiding duurt, afhankelijk van het gekozen beroep, twee tot drieënhalf jaar.

[7] Ibidem.
[8] Autorengruppe Bildungsberichterstattung 2008, p. 275 e.v., Tab. E1-1A en E1-2A.

Berufsfachschule (ISCED 3)
Berufsfachschulen, of vakopleidingen, zijn voltijdopleidingen die een voorbereidende leerweg bieden op het beoefenen van een beroep en tegelijk ook bijdragen aan de algemene vorming. Het aanbod aan opleidingen van deze scholen is zeer divers. Er zijn *Berufsfachschulen* voor commerciële (handels-) beroepen en voor ambachtelijke beroepen, voor beroepen in de gezondheidszorg, sociale welzijnszorg of thuiszorg en kunstzinnige beroepen. Al naar gelang de opleiding die men kiest geeft het doorlopen van de *Berufsfachschule* een volledige kwalificatie voor het uitoefenen van een beroep, ofwel een basiskwalificatie om in te stromen in een beroepsopleiding in het duale systeem.
In het laatste geval heeft men met de *Berufsfachschule* een vrijstelling van het eerste opleidingsjaar. Afhankelijk van welke opleiding gekozen wordt, duurt de *Berufsfachschule* één tot drie jaar.

Fachoberschule (ISCED 3)
De *Fachoberschule* is een vervolg op de *Realschule* en duurt twee jaar (klas 11 en 12). Leerlingen doen er algemene en vakinhoudelijke kennis en beroepsvaardigheden op. De opleiding kan vergeleken worden met een tweejarige middelbare beroepsopleiding na de havo. Met het diploma van de *Fachoberschule* kunnen leerlingen doorstromen naar een hogere beroepsopleiding aan een *Fachhochschule*.

Fachschulen (ISCED 3)
Binnen de *Fachschule* kunnen leerlingen die een beroepsopleiding hebben afgerond (al dan niet in het duale stelsel) en enige werkervaring hebben opgedaan, verder opgeleid worden voor leidinggevende posities.

Schulen des Gesundheitswesens (ISCED 5B)
Dit zijn scholen voor voltijddagopleidingen die voor beroepen in zorg en welzijn opleiden zoals bijv. verpleegkundige of bejaardenverzorger.

3 Leerwegen

De duale manier van opleiden voor een beroep is met circa 63% (in 2005) van de deelnemers aan het secundaire beroepsonderwijs de belangrijkste opleidingsroute in Duitsland. In 2006 namen ongeveer 1,6 miljoen jongeren deel aan een opleiding in het duale systeem. Voor het eerst sinds 2001 was er toen weer sprake van een (lichte) groei van leerplaatsen, en wel met 1,1 procent vergeleken met het jaar daarvoor.[9] De meesten die een opleiding in het duale systeem doorlopen hebben, vinden aansluitend een baan. Hierbij moeten echter enige kanttekeningen geplaatst worden. Als we namelijk bedenken dat het de laatste jaren de trend is bij werkgevers om vooral de hoger opgeleide leerlingen van de *Realschule* of zelfs het *Gymnasium* toe te laten tot een duaal traject, dan komen de gunstige uitstroomcijfers naar de arbeidsmarkt in een ander licht te staan. In plaats van de leerlingen van de *Hauptschule* een logisch vervolg in hun loopbaan te bieden in de vorm van een opleiding binnen het duale stelsel, selecteren leerbedrijven de leerlingen met de beste vooropleiding. De gunstige arbeidsmarktcijfers van de duale opleidingen moeten daarbij worden afgezet tegen de hoge werkloosheidscijfers van de *Hauptschule*-leerlingen.

Het voltijddagonderwijs, dus de *Berufsschule*, de *Fachoberschule* en het *Fachgymnasium* (die in NRW vaak in *Berufskollegs* geïntegreerd zijn) werd in 2005 door 36% van de deelnemers, oftewel circa 1 miljoen jongeren, aan het secundaire beroepsonderwijs bezocht.[10] De voltijddagopleiding in Duitsland heeft als beroepsopleiding bij werkgevers, jongeren en hun ouders een duidelijk slechtere status dan de duale opleiding. Zij wordt, ondanks vaste stageperioden, als te weinig praktijk- en bedrijfsgericht beschouwd en heeft tegelijkertijd het imago van een 'noodoplossing' voor diegenen die geen leerbedrijf voor een duale beroepsopleiding kunnen vinden. Vergeleken met de duale opleiding zijn de arbeidsmarktkansen bij studenten in het voltijddagonderwijs minder goed, wat er eveneens toe bijdraagt dat deze leerweg als minder aantrekkelijk wordt beschouwd. Verder wordt er vanuit het dagonderwijs ook veel over geklaagd dat de studenten, als ze na hun opleiding een baan kunnen vinden, vaak nog eens dezelfde opleiding opnieuw moeten doen, maar dan duaal.

[9] BMBF 2008, p. 92; zie ook European Commission 2006/07, p. 37. In 2006 stroomden 551.434 jongeren in in het duale systeem. Vergeleken met 1995 is dat een groei van 0,8 procent (Autorengruppe Bildungsberichterstattung, 2008, p. 275, tab. E1-A1).
[10] European Commission 2006/07, p. 37. In 2006 stroomden 212.984 jongeren in in het dagonderwijs. Vergeleken met 1995 is dat een verandering van +18,1 procent (Autorengruppe Bildungsberichterstattung, 2008, p. 275, tab. E1-A1.

4 Examinering: vaststellen inhoud en organisatie

4.1 Vaststellen inhoud examen- en kwalificatie-eisen

Het Duitse ministerie voor Onderwijs en Wetenschap (BMBF) is onder andere verantwoordelijk voor het waarborgen van de kwaliteit van beroepsopleidingen in het duale systeem, de zorg voor voldoende aanbod aan opleidingsplaatsen in bedrijven en voor de steun aan jongeren met een (leer-)achterstand. Voor het onderwijs aan de *Berufsschulen* zijn de ministers van Onderwijs en Cultuur van de 16 deelstaten verantwoordelijk, die samen de al eerder genoemde *Kultusministerkonferenz* vormen. Op regionaal niveau dragen de *Industrie- und Handelskammern* (IHK's) en *Handwerkskammern* zorg voor de beoordeling van de resultaten en de accreditatie van de eindexamens en de uitreiking van de diploma's.[11]

Voor de leerplaats binnen het bedrijf gelden de wet op het beroepsonderwijs (*Berufsbildungsgesetz; BBiG)* en de *Handwerksordnung* (een reglement behorend bij een ambacht). De basis van de opleiding wordt gevormd door het opleidingscontract (*Ausbildungsvertrag*) dat tussen de leerling en het leerbedrijf gesloten wordt. Hierin worden de belangrijkste aspecten van de beroepsopleiding geregeld, zoals het beroep waarvoor men opgeleid wordt, de duur van de opleiding en de werktijden, de hoogte van de eventuele toelage en de rechten en plichten van zowel het leerbedrijf als de leerling. Binnen het duale systeem kan men worden opgeleid in een van de 344 wettelijk erkende beroepen.[12]

De opleiding binnen het bedrijf is gebaseerd op de Duitse kwalificatiestructuur (het systeem van *Ausbildungsordnungen*[13] voor opleidingen binnen het duale systeem). Deze is binnen alle deelstaten hetzelfde. Hierin wordt een brede basisopleiding beschreven, met vakinhoudelijke onderdelen en praktijkervaring, die gezamenlijk moeten leiden tot een startkwalificatie op basis waarvan men een specifiek beroep kan uitoefenen. Ter verduidelijking van de procedure: sociale partners en overheid stellen via een vastgelegde procedure een *Ausbildungsordnung* op, die uiteindelijk door de *Bundesbildungsminister*, dus de centrale overheid, ondertekend wordt. De praktijkopleiding is gestructureerd en gefaseerd beschreven, zodat het doel van de opleiding in de geplande tijd bereikt kan worden. Om dat te realiseren stellen de leerbedrijven op basis van de kwalificatiestructuur een eigen bedrijfsopleidingsplan op. De opleiding binnen de school (*Berufsschule*) draagt bij aan de algemene ontwikkeling én de beroepsvorming. Een zogenaamd raamleerplan (*Rahmenlehrplan*), gebaseerd op de kwalificatiestructuur, beschrijft nauwkeurig de vereiste beroepsvaardigheden van elk van de 344 beroepen binnen het duale systeem. Het raamleerplan voor de school en de kwalificatiestructuur (het systeem van *Ausbildungsordnungen*) worden gezamenlijk door de regering en de lidstaten én met instemming van de werkgevers en de vakbonden vastgesteld.

[11] De Duitse *Wirtschaftskammern* zijn maar gedeeltelijk met de Kamers van Koophandel in Nederland vergelijkbaar, omdat ze een veel grotere rol in het (duale) beroepsonderwijs spelen dan hun tegenhangers in Nederland.
[12] BMBF 2008, p. 139.
[13] *Ausbildungsordnungen* zijn officiëel erkende documenten die het kwalificatieprofiel, het opleidingsprogramma (*Ausbildungsrahmenplan*) en de vereiste competenties bevatten.

De voltijddagopleidingen vallen onder de verantwoordelijkheid van de ministers van onderwijs en cultuur van de 16 deelstaten die in de *Kultusministerkonferenz* de leerplannen (*Lehrpläne*) voor de afzonderlijke opleidingen op elkaar afstemmen (oftewel proberen af te stemmen). Het is een wat onoverzichtelijk veld, mede ook omdat initiële beroepsopleidingen (bijv. de *Assistentenausbildungen*, die het merendeel van de initiële opleidingen vormen) en vervolgopleidingen (bijv. de *Heilerziehungspfleger*) door elkaar heen lopen en de opleidingen bovendien vaak tussen de deelstaten van naam verschillen (bijvoorbeeld heet de *Heilerziehungspfleger* [NRW] in Nedersaksen *Heilerzieher*).[14] Hoeveel initiële voltijddagopleidingen er in Duitsland precies bestaan is dus moeilijk te zeggen.[15]

4.2 Vaststelling organisatie van examens

Binnen het Duitse duale systeem is sprake van centraal vastgelegde examenstandaarden, dat wil zeggen dat in de *Ausbildungsordnungen* wordt aangegeven, wat examinanten moeten kennen en kunnen per *Prüfungsbereich*, wat de duur is van de onderscheiden examenonderdelen, hoe deze examenonderdelen gewogen dienen te worden ten behoeve van het eindoordeel en wat het minimaal te behalen niveau is om te kunnen slagen.

De schriftelijke onderdelen van het examen in een *Ausbildungsordnung* worden in heel Duitsland op dezelfde dag en tijd afgenomen op basis van dezelfde opgaven. De praktijkexamens worden afgenomen door vertegenwoordigers van het beroep (*Prüfer*), die zijn benoemd door de *Kammer*, dus de bevoegde IHK of de *Handwerkskammer* in de regio, waar de examinant onder valt. De examinatoren dienen te voldoen aan bepaalde wettelijke eisen, die zijn vastgelegd in de *Berufsbildungsgesetz*. Daarnaast hebben veel *Kammern* nog aanvullende criteria (*Leitlinien*) voor het benoemen van *Prüfer*. Over het algemeen kan gesteld worden, dat de *Prüfer* zeer ervaren vakmensen zijn.

De opleiding wordt na het geslaagde schriftelijke en mondelinge examen (*Kammerprüfung*) officieel afgesloten met een speciaal certificaat, dat verschilt al naar gelang de sector waar de leerling zich in heeft bekwaamd: een *Facharbeiterbrief* voor de industriële beroepen, een *Kaufmannsgehilfenbrief* voor de commerciële beroepen en een *Gesellenbrief* voor de ambachtelijke beroepen. Daarnaast krijgt de leerling, na het met goed gevolg afleggen van zijn examen, het diploma van de onderwijsinstelling.[16] De twee getuigschriften samen, plus relevante werkervaring, geven toegang tot een *Fachschule*, waar de leerling zich nog verder kan bekwamen.

Het is voor een ervaren beroepskracht zonder een duale vooropleiding mogelijk een zogenaamde *Externenprüfung*, dus een vrijwillig extern examen bij de *Kammer* af te leggen en op die manier toch eindexamen te doen. Dit gebeurt echter niet vaak, ook omdat de criteria voor de inschrijving voor een dergelijk examen vrij streng zijn. Naar schatting wordt vijf procent van de diploma's op deze manier verworven. Wel zal het externe examen in de

[14] Er wordt in Duitsland vaak over geklaagd dat er weinig bruikbare statistische gegevens over de stand van zaken en de ontwikkelingen binnen het voltijddagonderwijs bestaan; zie bijv. Autorengruppe Bildungsberichterstattung 2008, blz. 104.
[15] De database KURSNET van de Bundesagentur für Arbeit wijst onder de trefwoorden 'Assistent' en 'Berufsausbildung' 108 initiële beroepsopleidingen uit.
[16] Dit diploma is een voorwaarde om een duale opleiding af te kunnen ronden; het wordt echter ook aan leerlingen uitgereikt die geen beroepsopleiding volgen maar vanwege de leerplicht een *Berufsschule* moeten bezoeken.

toekomst meer betekenis krijgen omdat het regelmatig als exameninstrument bij de 'duale studie' en bij de certificering van opleidingen in het voltijddagonderwijs ingezet wordt.

Het eindexamen binnen de beroepsopleidende, schoolse leerweg kent eveneens een praktisch en een theoretisch gedeelte. Het eindexamen wordt voor een examencommissie van de school afgenomen. De examinatoren worden door de *zuständige Behörde* (in NRW zijn dat de *Bezirksregierungen* van de deelstaat) benoemd.

Omdat de voltijddagopleidingen vergeleken met de duale opleidingen in Duitsland minder civiel effect hebben worden er de laatste jaren op regionaal niveau veelal afspraken tussen de scholen en de *Kammern* getroffen om de studenten na hun diploma aan de (al genoemde) *Externenprüfung* bij de *Kammer* deel te laten nemen. Het achterliggende idee is om het schooldiploma door een *Kammerabschluss* op te waarderen.

5 Aansluiting en doorstroom

De belangrijkste toeleverancier voor het duale stelsel is met 36% (in 2006) de *Realschule* (vergelijkbaar met havo), gevolgd door de *Hauptschule* (vergelijkbaar met het vmbo) met 28%.[17] Al een aantal jaren wordt er in Duitsland heftig gediscussieerd over de positie van de *Hauptschule*. De steeds slechtere opleidings- en dus arbeidsmarktperspectieven van de leerlingen die de *Hauptschule* verlaten vormen een belangrijke reden. Deze jongeren hebben steeds meer problemen met het vinden van een opleidingsplaats in het *duale systeem*. Dit heeft enerzijds te maken met het verminderen van het aantal opleidingsplaatsen om economische oftewel conjuncturele redenen. Anderzijds ligt de lage instroom in het duale systeem aan het imago van de *Hauptschule*. Werkgevers zijn niet snel geneigd om een leerling van de *Hauptschule* in dienst te nemen, als zij met hetzelfde gemak een leerling aan kunnen stellen die de *Realschule* of zelfs het *Gymnasium* heeft doorlopen. Het toch al slechte imago van de *Hauptschule* wordt daardoor nog slechter. Er wordt zelfs gedacht over het afschaffen van dit schooltype. Onduidelijk is echter wat er dan voor in de plaats zou moeten komen.

Realschule plus

Rijnland-Pfaltz is, naast Hamburg en Sleeswijk-Holstein, een van de eerste West-Duitse deelstaten die stapsgewijs de *Hauptschule* afschaft (in Bremen en in bijna heel Oost-Duitsland is er al langer geen sprake meer van een institutioneel zelfstandige *Hauptschule*). Vanaf het schooljaar 2009/2010 zal de *Hauptschulabschluss* onder het institutionele dak van de *Realschule* worden aangeboden. De scholieren worden gezamenlijk tot klas 7 onderwezen voor ze op de twee schooltypes worden opgesplitst. Dit nieuwe schooltype heet dan "Realschule plus" en sluit af met klas 12, dus de *Fachhochschulreife*. Dit initiatief is een reactie op het dalend aantal scholieren en het slechte imago van de *Hauptschule*. Er is nogal kritiek op de "Realschule plus"; volgens de lerarenvereniging en de sectorale vakbond in Duitsland zal het nieuwe schooltype de twee kernproblemen van de *Hauptschule* maar ten dele oplossen: de doorstroom naar een hoger opleidingsniveau en de kans op een plaats in het beroepsonderwijs.

Voor diegenen, die geen plaats binnen het duale systeem hebben kunnen vinden, bestaat de mogelijkheid om aan een voltijddagopleiding te beginnen – mits zij de voorwaarden voor een dergelijke opleiding vervullen, d.w.z. de intakeprocedure succesvol doorlopen. Maar de onderwijsstatistieken wijzen uit dat ook hier de *Hauptschüler* sterk ondervertegenwoordigd zijn. In 2005 hadden van alle afgestudeerden in een voltijddagopleiding maar liefst 15% een *Hauptschul*-diploma, terwijl 29% een *Realschule*-diploma had.

Algemeen kun je stellen dat er in het Duitse beroepsonderwijs in hoge mate sprake is van een segmentatie binnen de opleidingssectoren naar het type vooropleiding dat de *Auszubildenden* hebben genoten: opleidingen in de industriële sector en de handel staan vooral open voor *Realschüler* en *Abiturienten*, terwijl de (minder aantrekkelijke) landbouw-, ambachtelijke en huishoudkundige opleidingen vooral voor *Hauptschüler* overblijven.[18]

[17] BMBF 2008, p. 323, Übersicht 39.
[18] Autorengruppe Bildungsberichterstattung 2008, p. 108 e.v.; zie vooral Abb. E4-1.

Maar niet alleen de instroom in het beroepsonderwijs vanuit het algemeen vormend onderwijs levert, met name voor *Hauptschüler*, problemen op. Ook de doorstroom van het secundair naar het hoger beroepsonderwijs is met allerlei moeilijkheden verbonden. Dit geldt vooral voor de verhouding tussen het duale systeem en het hbo. Terwijl het met een diploma initiële voltijddagopleiding (plus een aanvullend examen) veelal mogelijk is om naar de *Fachhochschule* door te kunnen stromen, is dit met een duale opleiding alleen maar via de omweg *Fachoberschule* of *Berufsfachschule* mogelijk.

De belangrijkste doorstroomroute verloopt in Duitsland dus nog steeds via de *Fachhochschulreife* of het *Abitur*, die toegang tot het hoger beroepsonderwijs geven. Daar veranderen ook modellen zoals het *duale Studium* (niet te verwarren met de duale opleiding in het middelbaar beroepsonderwijs!) niets aan, dat sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw bestaat en tegenwoordig een 'boom' meemaakt en waarbij een hbo- of universitaire studie gekoppeld wordt aan een duale opleiding op secundair niveau. [19] Een van de belangrijkste toegangseisen voor een duale studie is namelijk het *Abitur* of de *Fachhochschulreife*.

Momenteel wordt er intensief aan de ontwikkeling van ECVET (European Credit System for Vocational Training) gewerkt, ook en vooral vanuit het idee dat een dergelijk creditpoint-systeem door de beoogde transparantie bij de waardering van verworven competenties een belangrijke bijdrage zou kunnen leveren aan de verbetering van de instroom in maar ook van de doorstroom tussen secundaire beroepsopleidingen (en leerwegen) en tevens van de doorstroom van middelbaar naar hoger beroepsonderwijs in Duitsland. [20]

[19] Busse 2008a.
[20] Busse 2008b; zie ook Hippach-Schneider, Woll en Hanf 2008, p. 22 e.v.

6 Positie volwassenenonderwijs

Vervolgonderwijs (*Weiterbildung,* her- en bijscholing van werknemers) wordt in Duitsland maar in geringe mate georganiseerd aangeboden. De overheid beperkt zich in dit geval hoofdzakelijk tot het formuleren van wettelijke bepalingen ter bevordering van het vervolgonderwijs. De afzonderlijke wetten op het vervolgonderwijs en volwassenenonderwijs vallen onder de verantwoordelijkheid van de deelstaten. Vervolgonderwijs wordt hierin als een aparte tak van onderwijs beschreven die zowel algemene, maatschappelijk-politieke als beroepsmatige aspecten kan omvatten.

In 12 van de 16 deelstaten bestaat daarnaast het recht op scholingsverlof (*Bildungsurlaub)*. Werknemers kunnen ongeveer vijf werkdagen per jaar betaald verlof krijgen om te besteden aan hun verdere ontwikkeling. In de praktijk wordt van dit recht echter nauwelijks gebruik gemaakt.

De afzonderlijke deelstaten zijn meestal ook verantwoordelijk voor het reguliere, dat wil zeggen wettelijk geregelde gedeelte van het vervolgonderwijs (meestal *Fortbildung* maar ook wel *Weiterbildung* genoemd). Eén van de belangrijkste (en bij wijze van uitzondering centraal geregelde) vervolgopleiding in Duitsland is de *Meisterausbildung* voor de ambachtelijke beroepen. Zij zit qua niveau tussen een Nederlandse niveau 4-middenkaderopleiding en een hbo-opleiding in en is één van de voorwaarden om een ambachtelijk bedrijf op te mogen richten en leerlingen (duaal) op te mogen leiden. *Fortbildungs*trajecten worden door *Berufskollegs* (NRW), *Berufsfachschulen*, *Fachschulen* of *Schulen des Gesundheitswesens* aangeboden, maar ook door particuliere onderwijsinstellingen. De kwaliteit van deze vervolgopleidingen wordt gewaarborgd door leerplannen en exameneisen, die door de deelstaten vastgesteld worden.

Ook wat het brede veld van het vervolgonderwijs betreft spelen ECVET-activiteiten een grote rol, vooral op het gebied van het vaststellen en erkennen van competenties (EVC).

7 Openheid bestel beroepsonderwijs

Op het niveau van het (reguliere) initiële beroepsonderwijs in Duitsland is er sprake van twee centrale aanbieders van beroepsopleidingen: de overheid (via de beroepsopleidende scholen zoals bijv. het *Berufskolleg* in NRW) en het bedrijfsleven, dat via de *Ausbildungsbetriebe* het praktische gedeelte van een duale beroepsopleiding verzorgt. Deze samenwerking is wettelijk sterk gereglementeerd.

Op het niveau van het vervolgonderwijs zijn er tal van aanbieders, zowel publieke (zoals de beroepsopleidende scholen of de *Kammern*) als ook particuliere onderwijsinstellingen, bijvoorbeeld die verbonden zijn aan organisaties van de sociale partners of de kerken.

De duale studie (*Duales Studium*)
Een belangrijke vorm van publiek-privaat onderwijs (maar dan meer in de sfeer van het hoger onderwijs) dat in de afgelopen jaren een enorme groei gezien heeft, is de al eerder genoemde duale studie: een studie op hbo-niveau (dus niet te verwarren met de duale opleiding op middelbaar niveau!) waarbinnen de student tegelijkertijd een duale beroepsopleiding volgt of in ieder geval tijdens de studie regelmatig geïntegreerde praktijkfasen doorloopt. In juni 2008 stonden ca. 44.000 studenten, die een soort werk-studiecontract met hun werkgevers hadden afgesloten, in 687 opleidingen aan 260 hogescholen voor een dergelijke studie ingeschreven.[21] Vergeleken met het totaal aantal studenten in het hoger onderwijs is dit maar 2,2 procent, maar de verwachting is dat dit percentage – gezien de buitengewoon vruchtbare samenwerking tussen bedrijven en hogescholen – de komende jaren sterk zal groeien. De vraag is echter welk effect dit zal hebben op de arbeidsmarktkansen van jongeren met een afgesloten middelbare beroepsopleiding.

[21] Busse 2008a, p. 1.

8 Belangrijkste conclusies en leerpunten

Volgens een internationaal vergelijkende studie van de OECD haalde in 2005 rond 60% van de Duitse jongeren een diploma op mbo-niveau (beroepsopleidend of beroepsbegeleidend). Daarmee bevindt Duitsland zich in het bovenste kwart van de onderzochte OECD-landen, vlak na Nederland en boven het EU-19-gemiddelde.[22] Het Duitse systeem van beroepsonderwijs slaagt er dus in om circa tweederde van een leeftijdscohort van een diploma middelbaar beroepsonderwijs te voorzien.

De duale leerweg is in Duitsland, anders dan in Nederland, verreweg de belangrijkste en biedt de beste arbeidsmarktperspectieven. Daar zijn enige voordelen aan verbonden, zoals bijvoorbeeld de hoge praktijk- en competentiegerichtheid van de duale opleiding: de leerling leert in de beroepspraktijk aan de hand van echte werkopdrachten. Een groot voordeel is ook de betrokkenheid van de sociale partners bij de ontwikkeling en vormgeving van de opleiding. Dat zorgt ervoor dat de opleiding vergaand op de behoeftes van zowel het bedrijfsleven als ook de werknemers inspeelt. Maar er zijn ook nadelen, zoals de onevenwichtigheid tussen de vraag en het (erg conjunctuurgevoelige) aanbod aan leerplaatsen in het duale systeem: veel jongeren lukt het niet om een opleidingsplaats in een bedrijf te vinden. Want voor een duale opleiding heb je altijd een bedrijf nodig dat bereid en in staat is om op te leiden. Dit is vooral een probleem in Oost-Duitsland, de voormalige DDR, waar het aantal bedrijven niet voldoende is om een aanbod op een net zo brede schaal als in West-Duitsland te garanderen.

De hervormde wet op het beroepsonderwijs

De afgelopen jaren was het duale systeem nogal aan kritiek onderhevig. Veel critici vonden ook dat het systeem te star was om nog aan de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt te kunnen beantwoorden en eisten meer flexibiliteit. Een belangrijke stap hiertoe werd in 2005 met de hervorming van de wet op het beroepsonderwijs genomen. De onderwijsinstellingen kregen door de nieuwe wet meer bewegingsvrijheid en daardoor een grotere autonomie.[23] Hierdoor wordt het mogelijk om jongeren voltijd binnenschoolse opleidingen aan te bieden die volgens de eisen van het duale systeem zijn ingericht. Er ontstaat daardoor een alternatief aanbod voor jongeren. Dat aanbod zal in de toekomst op zo'n manier vorm dienen te krijgen dat de leerlingen aan het eind van hun opleiding de mogelijkheid hebben zich in te schrijven voor een examen bij één van de kamers (de eerder al genoemde *Externenprüfung*), waarna zij, na het verwerven van het diploma, met meer kansen op een baan de arbeidsmarkt kunnen betreden.

Een meer algemeen probleem van het Duitse onderwijssysteem zijn de slechte in- en doorstroommogelijkheden: het feit dat de drie algemeen vormende schooltypen nog steeds in hoge mate het type beroepsonderwijs bepalen dat een schoolverlater gaat volgen; de ontoereikende aansluiting tussen de systemen van het middelbaar en het hoger beroepsonderwijs.

[22] Autorengruppe Bildungsberichterstattung 2008, p. 114.
[23] Een van de resultaten is de zog. *selbständige Schule* (zelfstandige school) die zich sinds een paar jaar in NRW in de experimenteerfase bevindt.

Vooral wat het laatste betreft hoopt men met de invoering van het ECVET-systeem in 2012 hier iets aan te kunnen veranderen. Daarom wordt er in Duitsland momenteel heel intensief aan de ontwikkeling van een systeem gewerkt dat niet alleen op Europees maar vooral ook op landelijk niveau een zo groot mogelijke transparantie biedt en zich zonder meer in het EQF, ofwel het NQF, laat integreren.

Leerpunten

Als er iets te leren valt van het beroepsonderwijs in Duitsland dan is het de grote betrokkenheid van de sociale partners bij de ontwikkeling en de uitvoering van de (duale) beroepsopleidingen. Zij zorgt ervoor dat de opleidingen:

- sectorbreed toegesneden zijn en tegelijkertijd, door een soort 'vrije ruimte' bij het bedrijfsinterne gedeelte van de opleidingen, aan regionale of bedrijfsspecifieke behoeftes kunnen beantwoorden;
- flexibel op technologische en maatschappelijke ontwikkelingen en ontwikkelingen op de arbeidsmarkt kunnen inspelen; en
- goede arbeidsmarktperspectieven na beëindiging van een duale opleiding bieden.

Het grote nadeel van het duale systeem, de afhankelijkheid van conjuncturele ontwikkelingen op het aanbod aan duale leerplaatsen, zou in beginsel gecompenseerd kunnen worden door het overheidsgestuurde deelsysteem van schools beroepsonderwijs, vergelijkbaar met de bol-leerweg in Nederland. Het gehele systeem van middelbaar beroepsonderwijs in Duitsland zou dus idealiter kunnen werken als een systeem van communicerende vaten: in perioden van een slechte economische conjunctuur, als het aanbod aan duale opleidingsplaatsen in leerbedrijven terugloopt, zou het tekort door een verhoogd aanbod aan opleidingsplaatsen in het voltijddagonderwijs opgevangen kunnen worden, en omgekeerd. In de praktijk werkt dit systeem echter slecht wat vooral met twee dingen te maken heeft:

- met het in vergelijking met de duale opleiding slechte imago van het Duitse voltijddagonderwijs bij jongeren en hun ouders en
- dat de twee deelsystemen verhoudingsgewijs weinig met elkaar verbonden zijn en door verschillende actoren en groepen van actoren gestuurd worden (in het duale systeem zijn dit vooral de sociale partners, de kamers van koophandel en de – centrale – overheid; bij het voltijddagonderwijs zijn het de deelstaten, vertegenwoordigd door de Kultusministerkonferenz). Dit leidt ertoe dat jongeren met een diploma van het voltijddagonderwijs, als ze na beëindiging van hun opleiding al een baan vinden, veelal van hun nieuwe baas eerst nog eens (een deel van) de corresponderende duale opleiding moeten volgen waarvoor ze dus in feite al een (bol-)diploma hebben.

Ten gevolge van een ontbrekende centrale sturing van het onderwijsstelsel in Duitsland staan de afzonderlijke deelsystemen relatief sterk gescheiden naast elkaar, wat de – zowel horizontale als verticale – doorstroom bemoeilijkt. Dit heeft er in het verleden toe geleid dat de deelsystemen steeds vaker tegenover elkaar staan in plaats van samen te werken (kijk bijv. naar de verhouding en het civiel effect van Duitse bbl- en bol-opleidingen of naar de heftige discussies rond de EQF-inschaling van de *Meister*, vergelijkbaar met een niveau 4/5 [vervolg]opleiding in Nederland).

Dramatisch zijn de gevolgen van de slechte doorstroommogelijkheden vooral voor de leerlingen van de *Hauptschule* (zeg maar het vmbo): de meesten van hen krijgen noch een kans naar de *Realschule* of het *Gymnasium* door te stromen, noch hebben zij vaak de gelegenheid om een opleidingsplaats in het duale of schoolse beroepsonderwijs te bemachtigen. In veel gevallen belanden *Hauptschüler* in het overgangssysteem dat wil zeggen in een opleidingsvoorbereidend scholingstraject.

Literatuur

Autorengruppe Bildungsberichterstattung (2008): *Bildung in Deutschland 2008*. Bielefeld: W. Bertelsmann.

Bundesministerium für Bildung und Forschung (2008): *Berufsbildungsbericht 2008.* Vorversion. Zonder oord.

Busse, G. (2008a). ‚Überblick: Duale Studiengänge'. Dortmund. (www.boeckler.de/pdf/mbf_netzwerke_fallstudie_duale_busse_2008.pdf).

Busse, G. (2008b). 'ECVET – European Credit System for Vocational Training Ein Überblick über aktuelle Projekte zur Entwicklung und Umsetzung eines europäischen Leistungspunktesystems in der Berufsbildung in Deutschland'. Dortmund. (http://boeckler.de/forum/files/ecvet-_bersicht_forum_159.pdf).

Busse, G., Berkhof, S. & Meijer, K. (2006). *Beroepsonderwijs in Duitsland*. Nijmegen: Kenniscentrum Beroepsonderwijs Arbeidsmarkt.

European Commission (red.). *Organisation des Bildungssystems in der Bundesrepublik Deutschland 2006/07* (http://eacea.ec.europa.eu/ressources/eurydice/eurybase/pdf/section/DE_DE_C5.pdf).

Hippach-Schneider, U., Krause, M. & Woll, C. (2007). *Vocational education and training in Germany*. Short description. Cedefop Panorama series; 138. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Hippach-Schneider, U. & Woll, C. (2008): *Thematic Overview Germany: The German vocational education (VET) system*. Bonn: Bundesinstitut für Berufliche Bildung.

Hippach-Schneider, U., Woll, C. & Hanf, G. (2008). Germany. *National ReferNet report on progress in the policy priority areas for Vocational Education and Training*. Bonn: Bundesinstitut für Berufliche Bildung.

OECD (2008). *Education at a Glance 2008. OECD indicators*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.

Schuit, H., Kennis, R. & Hövels, B. (2009). *Invoering van competentiegerichte kwalificatiedossiers in het middelbaar beroepsonderwijs. Deelonderzoek B: Een studie naar de Nederlandse kwalificatiestructuur in internationaal perspectief. Competentiegerichte kwalificatiedossiers gewogen*. Met medewerking van G. Busse. Nijmegen: Kenniscentrum Beroepsonderwijs Arbeidsmarkt.